

ПОНЯТТЯ І ЗНАЧЕННЯ НАЛЕЖНОСТІ СУДОВИХ ДОКАЗІВ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Тетяна Степанова,

викладач Одеського національного університету
ім. І. І. Мечникова

Повнота судового пізнання фактичних обставин справи означає, з одного боку, залучення всіх необхідних доказів, з другого - виключення зайвих, що захарашують цей процес. Прийняття доказів, які не мають значення для справи, містить загрозу судової помилки. Коло фактичних даних, які можуть переконати суд в існуванні тих або інших обставин, законом не обмежене. Це будь-які фактичні дані, до яких ставиться ряд вимог: передусім вони повинні бути здатними підтверджувати або спростовувати ті обставини справи, які цікавлять суд (причинно пов'язані з ними), а також знімати інформаційну невизначеність відносно підлягаючих встановленню фактів, тобто володіти належністю до справи. Отже, під належністю доказів слід розуміти використання у справі тих фактичних даних, які мають значення для даної справи.

В юридичній науці вироблена стійка і, як вважаємо, правильна думка про те, що розв'язання питання належності доказів практично поділяється на два взаємопов'язаних моменти:

1. Правильне визначення належності до справи фактів, для встановлення яких притягується докази.

2. Логічний аналіз для вирішення питання, чи може поданий або витребуваний судовий доказ за змістом підтвердити чи спростувати факти, що мають значення для справи, тобто чи здатний доказ встановлювати факти.

Ці два моменти тісно між собою пов'язані. Разом з тим їх можна розглядати як два боки належності доказів, кожний з яких повинен бути з'ясованим. Помилка суду у визначенні кола належних фактів, тобто об'єктивної основи, може призвести до неправильного розв'язання питання належності доказів: у справі або збиратимуться непотрібні докази, або не вимагатиметься надання дійсно необхідних. Судова практика показує, що найчастіше зустрічаються недоліки судових рішень, коли необгрунтованість кінцевого виводу, що спричиняє скасування рішень вищестоящими судами, складається саме в нез'ясуванні судом першої інстанції всіх фактів, що мають значення для правильного вирішення справи. Зокрема, із значущості факту, до встановлення якого прагне суд, часом «автоматично» робиться висновок про належність наданого доказу (без перевірки його зв'язку з

фактом, що доводиться). Інша помилка - розв'язання питання про належність зводиться виключно до з'ясування зв'язку доказу і факту, на підтвердження якого він притягується, без з'ясування того, чи належить саме цей факт до суттєвих.

Запобігання цим помилкам можливе, якщо в кожному конкретному випадку належність зібраної по справі фактичної інформації розглядатиметься з позицій можливого місця цієї інформації в системі доказів у справі, тобто можливості її використання, принаймні, для однієї з таких цілей:

- встановлення обставин, що входять у предмет доведення;

- виявлення інших доказів (відомостей про місцезнаходження, зміст, можливі перешкоди до контакту з носієм інформації, спотворення і пропуски змісту, які слід мати на увазі при збиранні відповідних доказів);

- встановлення проміжних фактів, сукупність яких дає змогу врешті-решт встановити обставину, що входить в предмет доведення;

- «дублюючого» встановлення фактів і обставин, вже встановлених іншими доказами, з метою перевірки і посилення надійності системи доказів (на думку Р. Белкіна та А. Вінберга, «суворо кажучи, тільки та інформація цінна, яка містить щось нове про предмет доведення»²). Однак, на нашу думку, це не зовсім так, оскільки цінною є також інформація, яка служить перевірці та підтвердженню вже відомого про цей предмет);

- спростування фактів, що обгрунтовують вимоги інших осіб, які беруть участь у справі;

- перевірка повноти і достовірності зібраних фактичних даних шляхом дослідження умов їх формування, передачі, зберігання.

Для визнання доказу належним достатньо, щоб його можна було використати хоч би для однієї з цих цілей³.

Виходячи з наведеного вище, належними є подані докази, які здатні підтвердити або спростувати:

а) факти предмета доведення;

б) доказувальні факти;

в) факти, що дають підставу для винесення окремої ухвали по справі, які є супутніми

²Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика и доказывание. - М., 1969. - С. 213.

³Теория доказательств в советском уголовном процессе / Отв. ред. Н. В. Жогин. - М., 1973. - С. 248.

¹Никитин С. В. Процессуальная форма судебных доказательств: Актуальные проблемы теории юридических доказательств, - Иркутск, 1984. - С. 90.

фактам предмета доведення і доказувальним фактам;

г) факта, що впливають на зупинення, припинення справи і залишення заяви без розгляду.

Обґрунтованим можна визнати рішення в тому випадку, коли в ньому відображені всі значущі для даної справи факти, які підтверджені перевіреними судом доказами та задовольняють вимогам закону про їх належність.

Зі змісту закону вбачається, що норма про належність доказів є зверненням саме до суду, оскільки сторони та інші зацікавлені особи, що подають докази, можуть помилятися в оцінці їх належності або свідомо відводити суд у бік від об'єкта пізнання. Суд же відповідно до правила належності доказів зобов'язаний регулювати процес подання, витребування і дослідження доказів у напрямі відбору необхідного і достатнього доказувального матеріалу, не перевантажуючи справу непотрібними, неважливими доказами.

В юридичній літературі **поняття належності доказів** трактується по-різному.

Ряд авторів вважає її однією з ознак судових доказів, не більш ніж умовою допущення доказів у процес, оскільки питання належності доказів вирішується до початку дослідження їх судом. Проте слід зазначити, що такі погляди є дещо однобічними і неповними, оскільки залишається без розгляду дослідження процесуальних гарантій, що забезпечують прийняття, дослідження і відбір внаслідок оцінки тільки належних доказів на всіх етапах доведення. Крім того, постулаючи точці зору про належність як умову допущення доказів у процес, автори перебільшують можливості судді (суду) в безпомилковому розв'язанні питання належності доказів під час їх прийняття, збирання, дослідження, оскільки при прийнятті доказів суд тільки припускає наявність об'єктивного зв'язку між доказом і фактом, що доводиться. У процесі судового розгляду, оцінки доказів у їх сукупності може з'ясуватися, що насправді відношення до справи та чи інша інформація не має.

Доцільніше було б розглядати належність доказів як правило поведінки, що дає змогу дослідити специфіку оперування доказами на різних стадіях розвитку процесу. Тим більше, що український законодавець також схиляється до останньої точки зору.

Так, у позовній заяві повинні бути вказані докази, що підтверджують вимоги позивача, і додані документи для обґрунтування обставин, на які посилається позивач (ст. 54 Господарського процесуального кодексу України, далі - ГПК). У відгуку на позовну заяву відповідач має вказати докази, які обґрунтовують заперечення проти позову (ст. 59 ГПК). У процесі підготовки суддя може витребувати від осіб, що беруть участь у справі, а також від інших органі-

зацій документа і відомості, необхідні для вирішення спору (ст. 65 ГПК). У процесі вирішення заявленого особою клопотання про витребування письмового або речового доказу від осіб, що беруть чи не беруть участь у справі, суд спеціально розглядає питання про належність доказів (ст. 38 ГПК).

Під час підготовки справи до розгляду судом (суддею) визначається достатність зібраних доказів для того, щоб розглянути справу по суті. Це питання неможливо правильно вирішити, не з'ясувавши, чи належать наявні докази до справи. Саме тому на стадії підготовки справи до розгляду судді надана можливість зміни списку осіб, яких потрібно викликати в судове засідання, витребування документів і предметів (статті 64 і 65 ГПК).

Головуючий у судовому засіданні зобов'язаний усувати все, що не належить до даної справи, спрямовуючи розгляд справи у бік повного, всебічного і об'єктивного дослідження всіх її обставин і встановлення істини.

У процесі судового розгляду обсяг належних доказів може змінюватися залежно від здійснення сторонами розпорядницьких дій, наприклад зміни підстави позову. Крім того, на обсязі належних доказів позначається і та обставина, хто виступає суб'єктом конкретного спору. Наприклад, статут або засновницький договір юридичної особи, яка бере участь у процесі як позивач або відповідач, може містити специфічні повноваження або, навпаки, обмеження в реалізації повноважень окремих посадових осіб даного суб'єкта, що істотно впливає на рух справи. Загальним правилом тут є необхідність оцінювати як належні всі фактичні дані, зміст яких дає можливість припустити наявність їх зв'язку з обставинами, що входять у предмет доведення, або іншими даними, що мають значення для правильного вирішення справи, оскільки кожний з них, взятий окремо, може бути наслідком кількох обставин, але повинен достовірно визначити саме ту з можливих причин, яка мала місце насправді. Для цього необхідно перевірити все коло припущень, кожне з яких вказує на одне з можливих у цьому випадку пояснень наявності встановлених уже фактів. Тут застосовується ретроспективний метод: об'єкти теперішнього часу розглядаються як сліди минулого і є інформаційним фундаментом ретроспекції, за допомогою яких суд достовірно визначає подію минулого.

Отже, між колом припущень у справі та належністю доказів існує нерозривна залежність, яка виражається в тому, що належними в процесі вважаються всі докази, які підтверджують або спростовують побудовані припущення.

Проте під час перевірки припущень змінюються наші знання про досліджувану подію. Такі зміни належності конкретних доказів відбуваються не тому, що змінюється об'єктивний зв'язок між проміжними та іншими ДОПОМІЖНИМИ фактами, предметом доведення або між обставинами, що входять у предмет доведення, і інформацією про них. Частина цих доказів належить до припущення, яке після його всебічної перевірки може бути відображено в рішенні

Турев П. П. О понятии судебных доказательств // Советское государство и право. - 1966. - № 8. - С. 58.

Резниченко И. М. Установление достоверности и силы доказательств в гражданском деле // Ученые записки Дальневост. ун-та. - Т. 32. - 1969. - С. 105.

суду. Деякі з доказів належать до припущень, які внаслідок судового розгляду справи будуть визнані необґрунтованими. Однак, вважаємо, не можна погодитися з думкою М. Гродзінського, що «всі ті докази, які встановили неправильність ряду первинних версій і не пов'язані з версією, що залишилася, визнаною правильною, вже відіграли свою роль у справі і, отже, не розглядатимуться надалі при вирішенні судом справи!». По-перше, багато доказів, за допомогою яких встановлюється необґрунтованість деяких спочатку побудованих припущень, одночасно входять у систему доказів, що обґрунтовують будь-яке інше припущення. По-друге, навіть якщо їх значення у справі зводиться тільки до спростування певного припущення, вони тим самим немовби усувають негативні для інших припущень обставини і також повинні розглядатися як такі, що зберігають належність до справи.

Якщо визнати неналежними докази, що стосуються раніше знехтуваних припущень, то практично це буде означати, що такі матеріали треба вилучити зі справи як непотрібні, що захарашують його. Однак вилучення цих матеріалів може перешкодити всебічному розгляду справи, перевірці обґрунтованості рішення суду і відмови від інших припущень, спочатку побудованих у справі.

Необхідно підкреслити, що у роз'ясненні Вищого арбітражного суду України (нині Вищий господарський суд України) «Про судові рішення» від 10.12.96 р. № 02-5/422 також звернуто увагу суддів, що, відхиляючи будь-які доводи сторін чи спростовуючи подані стороною докази, арбітражні суди повинні у мотивувальній частині рішення навести правове обґрунтування і ті доведені фактичні обставини, з огляду на які ці доводи або докази не взято до уваги судом. Викладення у рішенні лише доводів та доказів сторони, на користь якої приймається рішення, є порушенням вимог ст. 71 ГПК щодо рівності сторін перед законом і господарським судом.

Підсумуємо викладене вище. Можна зазначити, що відповідно до ст. 34 ГПК України належність доказів - це властивість, пов'язана із змістом судових доказів. Для здійснення витребування будь-якого предмета або документа, призначаючи експертизу тощо, суд, безперечно, повинен мати уявлення про те, з якого Питання буде зібрано відомості таким шляхом. Однак він не може знати зазделегідь, яким буде зміст пояснень сторін, висновку експерта тощо. Тому суд не може відхилити клопотання на підставі того, що доказ, про збирання якого порушує клопотання учасник процесу, можливо, не міститиме потрібних відомостей. Остаточна належність доказів суд першої інстанції має оцінювати під час винесення рішення.

Норми матеріального і процесуального права не містять всеосяжних рекомендацій, що стосуються належності доказів по конкретних справах. Закон неспроможний передбачити, де і в якій формі факт дійсності, що має юридичне значення, залишить відомості про себе. Тому з норм матеріального права, що регулюють спірні правовідносини, суд встановлює не коло належних доказів, а коло фактів, що мають значення для справи. Належність доказів по конкретній господарській справі визначається шляхом оцінки суду, що формується на об'єктивній основі. Переконавання суддів відносно відбору необхідного -доказувального матеріалу

засноване на точному визначенні кола юридичних фактів, які є основою вимог і заперечень сторін і визначають сутність спору.

Отже, належність доказів — це міра, що визначає залучення до процесу по конкретній справі тільки потрібних і достатніх доказів.

Гродзінский М. М. Улики в советском уголовном процессе//Ученые записки ВИЮН, вып. VII. - М., 1944. — С. 3-4.